
DELAVSKA KULTURA — RELATIVNO SAMOSTOJNA KULTURNA STRUKTURA?

SLAVKO KREMENŠEK

Vprašanja delavske kulture kot relativno samostojne kulturne strukture se je mogoče lotiti na dva načina. Tako nas utegne delavska kultura zanimati kot sestavina delavskega gibanja. Naše prizadevanje lahko v tem okviru omejimo na tako imenovane kulturne akcije v delavskem gibanju, na delavska izobraževalna in kulturna društva in njihovo delovanje, na razredno bojne tradicije in njim ustrezne predstave. Pri tem smo lahko še ožji. Obravnave te vrste se namreč usmerjajo tudi le na tako imenovano napredno delavsko gibanje, na delovanje, organizirano na marksistični podlagi, na razredno zavedno usmerjene organizacije, na društva, ki so gojila le tako imenovano proletarsko kulturo. Takšno omejevanje omogoča historiografski pogled, ki je naravnano, dejali bi, »od zgoraj«. Če pa nas zanima delavska problematika v njeni celoti, jo je mogoče načeti le »od spodaj«. Tudi pojem kultura je treba v tem primeru razumeti kar najbolj široko, ko je kultura pojmovana kot način življenja ali temu podobno.

Gledano iz teoretičnega zornega kota je v nazadnje omenjenem smislu delavska kultura kot relativno samostojna kulturna struktura značilna za razmere v kapitalističnem družbenem redu. Temelji na družbenem položaju

delavstva kot enega od dveh temeljnih razredov kapitalistične družbe in na oblikah njegove vključenosti v družbeno proizvodnjo. Podlaga nastanka in razvoja delavske kulture je tako v načelu podobna podlagi za obstoj ljudske kulture kot relativno samostojne kulturne strukture podložniškega razreda obdobja fevdalizma.

V pričujočem okviru kaže zastavljenemu vprašanju slediti v navezavi na kulturno podobo slovenskega delavstva v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno. Pri tem seveda ni mogoče zajeti vseh poglobitvenih sestavin, ki so značilne za takšen ali drugačen kulturni ustroj. Vseeno pa ne kaže povsem zaobiti nekaterih temeljnih spoznanj posamičnih raziskav o tako bistvenih sestavnih delih delavske kulturne strukture, kakor so delo in zadovoljevanje temeljnih vsakodnevnih potreb, medsebojni odnosi, razmerje do drugih družbenih skupin in pojavi duhovne kulture, ki so bili oziroma kakor so bili vpeti v način življenja slovenskih delavcev pred drugo svetovno vojno.

Način pridobivanja osnovnih življenjskih sredstev in s tem povezan družbenoekonomski položaj delavcev sta v največji meri določala tudi njihov način življenja. Ne da bi ponavljali resni-

ce o izkoriščanju, odtujenosti in prisili, je treba ugotoviti, da so se delavci pač zavedali, da je njihov življenjski obstoj odvisen od njihovega delovnega prizadevanja, zavest o krivičnem odtujenju presežne vrednosti njihovega dela pa je mogla nastati le ob takšnih ali drugačnih vplivih od zunaj. »Te značilnosti dela ali zaslužka v obravnavani družbeni skupini niso poznali in je tudi sami niso mogli dognati«, je bilo npr. rečeno v študiji o gozd- nih in žagarskih delavcih na juž- nem Pohorju. Če so bile razmere med delavci v odmaknjenih goz- dovih v tem pogledu in še neka- terih drugih pojavnostih more- biti izjemne, je obstoječi položaj silil delavce tudi drugod v pro- dajo svoje delovne sile in v spre- jemanje postavljenih pogojev. Pod težo osnovne življenjske nu- je so tako sami silili v določen sistem, ki jim je za skromne pla- če jemal tako rekoč ves čas in raz- položljive moči. Načina dela in delovnega reda pri tem povečini niso mogli spreminjati. Ker so bili tudi še v tridesetih letih med delavci na Slovenskem večina prišleki s kmetov, pogosto brez vsakršnega poklica, so se morali privajati in priučevati novim delovnim razmeram. Generacija, ki je izhajala iz delavskih vrst, se je v tem času vsaj na mestnih območjih povečini že profesiona- lizirala. Kolikor so obstajale možnosti za napredovanje, so se nato oboji spopolnjevali še na delovnem mestu in se tako še na- dalje prilagajali obstoječemu de- lovnemu sistemu. Toda motali bi se, če bi v tem procesu postopne- ga obvladovanja in spopolnjeva- nja zmožnosti upravljanja že ob- stoječih kulturnih dobrin ne vi- deli kulturnega dejanja, ki je bi- lo za obstoj in razvoj narodne kulture vseskozi nepogrešljivo.

Delavčevo vsakdanje delo je bi- lo sestavina delovnega procesa, ki je v vseh pogledih predstavljal podlago za obstoj tako imenova- ne visoke ali višje kulture in za njen nadaljnji razvoj. Kolikor bi odpovedali delavci na svojih delovnih mestih, pa čeprav ne vedno zahtevnih, bi nujno usiha- lo in usahnilo tudi življenje vi- soke ali višje kulture. Na to se v lepoznavsko usmerjenih delih navadno preprosto pozablja.

Skrb za vsakdanji kruh, za red- no plačevanje stanovanja, za odplačevanje dolgov je bila osrednje gibalno življenja delav- cev in njihovih družin. Strah pred izgubo dela in zaskrbljujo- ča misel na čas opešanja delov- nih moči pri vseh tistih, ki niso imeli starostnega zavarovanja, sta bila njihova nenehna spreml- jevalca. Zato so navadno zasta- vili vse sile, da bi si delovna me- sta, ki so jih zasedali, obdržali, in se po možnosti povzpeli še za spoznanje naprej. Trudili so se, da bi bilo njihovo gmotno stanje v skladu z njihovimi možnostmi čim boljše in čim trdnjše. Priza- devali so si za stalno delovno mesto in zagotovljen položaj ob nezmožnosti za delo. Sploh je bi- la skrb za prihodnost eden po- glavitnih motivov njihovih več- jih delovnih prizadevanj. Ker so bili dohodki od rednega dela na- vadno zelo pičli, so se bili prisiljeni ozreti še za dodatnimi živ- ljenjskimi sredstvi. Najpogoste- je so jih iskali v obdelovanju vr- tov, najetih njiv in reji domačih živali. Nenehno delo in varčeva- nje sta tako postala za mnoge pravcati življenjski slog. Varče- vali so iz nuje in nazadnje do ne- ke mere tudi že iz navade.

Boj za osnovno življenjsko eksis- tenco je bil gmotne, pa tudi mor- alne narave. Tako so si, da na-

vedemo primer, prišleki v ljubljansko železničarsko naselje Zeleno jamo tudi tukaj navadno najprej z velikimi žrtvami in na up kupili kos sveta. Na njem so si zgradili hišo, si uredili majhno dvorišče in pripravili obvezno nekaj vrta. Kljub temu, da so ostali za večji del sposojene vsote še dolžni vračila, so se ob zaupanju v lastne sile počutili, da so na svojem. S posebnim zadovoljstvom so si dopovedovali, da je konec potikanja po najemniških stanovanjih. Zdaj so imeli lastno hišo, lastno dvorišče, lasten vrt in so s posebnim ponosom predstavljali k poklicni oznaki — sprevodnik južne železnice, kurjač južne železnice itn. še »in posestnik«. Mnogi, ki jim dotlej ni uspelo uresničiti te želje, so jo intenzivno gojili in se spodbujali z mislijo na bodočnost.

Zelenojamski zgled seveda nikakor ni osamljen. Težnja po lastnem domu je bila značilna tudi za delavce jeseniške železarne, za velenjske rudarje itn. Geslo »lastna hišica — srečna družinica« so povezovali z zasilnimi delavskimi kolonijami, kakršna je bila ljubljanska Galjevica. Da se je ob lastnih hišah in vrtovih razvijala drobnolastniška mentaliteta, temelječa na varčevanju in odtrgovanju od skromnih zaslužkov, je razumljivo. Sicer pa je veliko delavskih družin vzpon na družbeni lestvici povezovalo z morebitnim uspehom otrok. Zato so bila prizadevanja na tem področju poleg zadovoljevanja osnovnih življenjskih potreb pač najbolj izrazita. Med posebej upoštevane šole so med delavci v letih pred vojno sodile meščanske šole, ki so jih v več krajih imeli nekako za svoje.

Nakazana naravnost je zadelvala le del prebivalcev delavskih naselij čeprav pogosto veči-

no oziroma njihovo jedro. Vendar je poleg življenjskega sloga, značilnega za delavsko plast, ki je v marsičem sledil bolj ali manj malomeščanskim idealom in iluzijam, treba računati še z načinom življenja, ki je bil drugačen. Dosedanje raziskave so pokazale, da kaže iskati razloge za dva različna življenjska sloga v urejenosti družinskih skupnosti, stalnem bivanju in zaposlenosti na eni strani in v osamljenosti, začasnem bivanju in nezaposlenosti na drugi. Po značilnostih, ki smo jih omenili nazadnje, so v meščanskem okolju ocenjevali delavska naselja, enako pa so presojale tudi delavske družine same. Nosilci življenjskega sloga, ki jim je bil blizu rek »lastna hišica — srečna družinica«, so namreč pogosto podcenjevalno gledali na delavska naselja, za katera se je zdelo, da so po načinu življenja drugačna. Tako se Zelenojamčani zavračali Predovičevo Selo in prebivalci Galjevice Sibirijo, da za ponazoritev omenimo razmerja med delavskimi naselji v Ljubljani. Seveda sta oba življenjska sloga, ki ju srečujem med predvojnim slovenskim delavstvom, obstajala tudi drug poleg drugega v neposredni sosesčini, prav pogosto pod isto streho. Delavci so namreč gradili v svojih hišah tudi stanovanja za stranke, prav tako gelavce. Tisti, ki niso mislili na lastno hišo, so si pri oblačenju, hrani, pijači in še pri čem lahko privoščili več. Če poleg tega niso imeli njive in vrta, je bil njihov način življenja pač drugačen, za spoznanje lahko tudi bolj »meščanski«. Nasprotno pa so tudi lastniki lastnega doma, ki so ostali brez dela in so se morebiti pod socialnim pritiskom in zaradi osebne nemoči predajali še pijači, pristali na družbenem dnu.

O določenem razločevanju je mogoče govoriti torej tudi znotraj omenjenih življenjskih slogov. Železničarji, na primer, so se spričo svoje stalne službe, pričakovane pokojnine, za nekatere celo zaradi uniforme, razločevali od tovarniških delavcev, čeprav so to občutili v glavnem le slednji. Razločki pa so bili med samimi železničarskimi družinami; zanje so bile pomembne delitve na »zvaničniške«, torej poduradniške, in na uradniške stopnje in na plačilne razrede v njihovih okvirih. Toda tam, kjer so bili naseljenci socialno in poklicno razmeroma izenačeni, večinoma enakega izvira, katerih kulturna raven je bila približno enaka in tako tudi kulturne potrebe, so se delavska naselja izoblikovala v dokaj povezane skupnosti z bolj ali manj poenotenim načinom življenja. Ne da bi bil pojav dokončno preučen, je vendar mogoče reči, da je obstajala precejšnja razlika v podobi življenja takih naselij v industrijskih ali rudarskih središčih, kakršni sta bili Jesenice ali Trbovlje, in predmestjih Ljubljane. Precej drugačen je bil spet v tem in onem življenjski slog delavstva, raztresenega širom po Sloveniji. Družbenoekonomski položaj, pojmovan globalno, ostaja tako skoraj edino, kar je bilo res skupno predvojnemu slovenskemu delavstvu, če pri tem upoštevamo vse njegove plasti od gozdnih in poljskih delavcev, viničarjev, do livarjev, železničarjev, tiskarjev. Da pa pri nekaterih skupinah delavcev ni bila izoblikovana tudi zavest o njihovem družbenoekonomskem položaju, je bilo že omenjeno. Delavce najdemo praktično v vseh političnih skupinah, čeprav nikakor ne v enaki meri. Tudi v tem pogledu so bile razlike od kraja do kraja.

V povprečju so slovenski delavci pred drugo vojno malo brali; ugotovitev, ki je bila potrjena v več krajih, velja za branje knjig. Na tako čtivo delavci večinoma niso bili navajeni. Dosti bolj so bili razširjeni časopisi. Listi, ki so jih naročali ali kupovali, so imeli različno idejnopolitično podobo, prevladoval pa je meščanski tisk. Okoliščine za razcvet izrazito delavske kulture v ožjem pomenu besede so bile le v Trbovljah, na Jesenicah in v podobnih krajih, kjer so bili delavci vsaj relativno v večini. V takih krajih so imeli delavske časopise, delavske odre, delavske pevske zборе, delavske instrumentalne skupine in delavska športna društva, in vse to je bilo v ospredju. Toda delavci so tudi v teh krajih telovadili pri Sokolu in Orlu in se udeleževali prireditvev v meščansko usmerjenih društvih. Deleža delavcev v življenju meščanskih organizacij torej tudi na Jesenicah in v Trbovljah ni mogoče preprosto prezreti. Vse kaže, da so delavci iz ljubljanskih predmestij v manjši meri izkoristili možnosti, ki jim jih je ponujalo mesto. Čeprav so imeli, kakor bi dejali s prispodobno, vseskozi odprta vrata v mesto, jih obiskovanje dramskih in opernih predstav, zahajanje na koncerte, na umetniške razstave, ni pritegovalo več kakor v izjemnih primerih. Med razlogi so bili nenavajenost, visoke cene, pa tudi uglajenejša, njim nedomača okolje. Tedanjo predmestno mladino pa sta zasvojila kino in še zlasti šport.

Če se po bežnem vpogledu v izsledke novejših etnoloških raziskav in nekaterih sočasnih analiz znova vprašamo po značaju naše delavske kulture kot

relativno samostojne kulturne strukture, moramo ugotoviti, da gre pri tem predvsem le za teoretični model. V praksi imamo opravek le s približevanji temu modelu. Praksa in teorija sta se najbolj zblížali takrat in tam, kjer je vaška kulturna dediščina, ki je bila prenesena s seboj od doma in s podeželja, že zbledela.

Proces usihanja njene moči je bil navadno hiter in na mestnih območjih dovolj korenit. Razlog je bil predvsem ta, da se delavcem na svoj bivši družbeni položaj in na izvir navadno ni bilo vredno sklicevati. Zato tudi ni bilo kaj posebnega ohranjati. Težnja po spremembi, po izboljšavi obstoječih kulturnih oblik in načina življenja je daleč presegala vsako željo po njihovi ohranitvi. Nostalgija za izgubljenim vaškim načinom življenja je bila kvečjemu le verbalna in brez resnejših prizadevanj po njegovem oživetju. Zato je bil tako v gmotnem kakor socialnem in duhovnem pogledu kaj kmalu vodilen in odločujoč proletarski družbeni položaj sam, ki je omogočal dokajšnjo kulturno skladnost. Tako so sile, ki so opredeljevale materialni položaj oblikovale tudi duhovno življenje. Socialne vezi so bile usklajene z materialno osnovo. Relativne skromnosti v materialni kulturi tudi ni prekašalo povpraševanje po duhovnih dobrinah. Izoblikovale so nekatere posebne vrednote in norme, ki niso bile več kmečke in niso mogle biti meščanske. Zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb je pomenilo do dobrišne mere zaključen svet, zunaj katerega so njegovi nosilci malo

posegali. Toda ta samozadostnost, zaprtost v lastne okvire in s tem tudi obstojnost delavske kulturne strukture je bila navadno kratkotrajna. Težnja po spremembi družbenega položaja in s tem razmeroma visoka stopnja profesionalne in socialne spremenljivosti v delavskih vrstah sta onemogočali obstoj posebne kulturne strukture za daljše razdobje. Želja, da bi otroci prerasli poklic in družbeni položaj očeta, in siceršnja težnja po meščanskem blagostanju sta bili preveliki za kakršnokoli zagledanost v obstoječe stanje. Pogled je bil tukaj v poglavitnem uprt le naprej, iz predmestja v mesto, iz družbenega obrobja v bolj srédiščni položaj. Med delavce so poleg tega posegale zunanje sile, ki so razkrajale njihovo gmotno, socialno in duhovno enotnost. Na predmestnih območjih, kjer je bil socialni pretok hitrejši in so bili zunanji vplivi večji, se je razkroj novitnejših življenjskih oblik začel že pred drugo svetovno vojno. Koliko je šlo pri tem za osvajanje meščanskega sveta »od znotraj« in koliko za pomeščanjenje, je posebno vprašanje. Odgovori utegnejo biti — tudi glede na razlike v pogledih na delavsko kulturo — različni. Kaže pa seveda dodati, da je bil nakazani razvojni proces značilen le za enega od obeh omenjenih življenjskih slogov. Kam vse je vodila življenjska pot neustaljeni, v najrazličnejših pogledih in smereh manj konformistični del delavskega razreda, bo treba šele raziskati. Naloga ne bo lahka, kajti zapuščina, ki je ostala za tem delom delavstva kot družbene skupine, je zelo skromna.